

Ważki w Katowickim Parku Leśnym. Cz. II. Skład odonatofauny w latach 2002–2011

ALICJA MISZTA (CENTRUM DZIEDZICTWA PRZYRODY GÓRNEGO ŚLĄSKA, KATOWICE), KRZYSZTOF PRZONDZIOŃ (KATOWICE)

Aż do roku 2002 żaden z przyrodników nie prowadził systematycznej obserwacji i inwentaryzacji ważek na obszarze Doliny Trzech Stawów, a później Katowickiego Parku Leśnego. Rozpoczęto je lipcu 2002 roku i stwierdzono obecność takich gatunków, jak: łątka pospolita, nimfa stawowa, oczobarwnica większa, tężnica wytworna, pałatka pospolita, pałatka zielona, pióronóg zwykły, żagnica wielka, żagnica sina, żagnica jesienna, husarz władca, husarz ciemny, miedziopierś metaliczna, ważka czteroplama, lecicha pospolita, szablak krwisty, szablak zwyczajny. Ta grupa 17 gatunków obserwowana jest stale i potwierdzono, że rozrządza się w obrębie siedlisk wodnych KPL. Spośród nich najciekawszym gatunkiem okazał się być husarz ciemny, którego zauważono już podczas pierwszych obserwacji. Do roku 2002 był to gatunek znany tylko z jednego stwierdzenia na Górnym Śląsku. Maksymilian Żak złowił jednego samca 8 sierpnia 1965 w Miasteczku Śląskim.

W tamtym czasie gatunek występował powszechnie w Polsce nad dużymi jeziorami na Pomorzu i Mazurach. Notowany był również w Wielkopolsce i na Dolnym Śląsku. W okresie 1966–2001 husarz ciemny stopniowo przemieścił się na południe Polski. Prawdopodobnie sprzyjało mu powstawanie w tym czasie na Górnym Śląsku dużych zbiorników zaporowych i wyrobiskowych, które stały się siedliskami zastępczymi dla tego gatunku jeziornego.

W czasie 10-letniej obserwacji na terenie KPL zarejestrowano również pewną grupę gatunków rzadziej stwierdzanych. W 2004 odnotowano po raz pierwszy straszkę pospolitą, w czerwcu 2007 roku żagnicę rudą i szklarkę zieloną, a w lipcu oczobarwnicę mniejszą. W lipcu 2003 roku potwierdzono świteziankę błyszczącą i łunicę czerwoną. Od tamtej pory gatunki te są również widywane, w niektórych miejscach rozrządzają się, ale zwykle w mniejszej liczbie osobników niż gatunki dominujące.

Ciekawą grupę stanowią ważki należące do ga-

tunków ciepłolubnych, migrujących z południa Europy lub z północnej Afryki. W maju 2006 roku pierwszy raz zaobserwowano samce szafranki czerwonej, a w lipcu żagnicy południowej. W czerwcu 2007 zauważono tandem i samce szablaka wędrownego, a we wrześniu ponownie pojawił się po 1941 roku szablak południowy, ponadto w roku 2011 widziano jednego samca lecichy małej i dwa samce lecichy białoznacznej. W KPL nie odnotowano jeszcze

Samiec łątki pospolitej

PC

Samiec nimfy stawowej

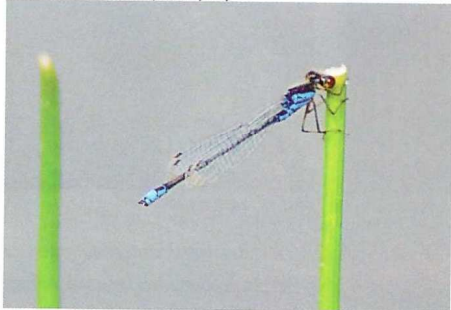
BI

Samiec oczobarwnicy większej

BI

Samiec oczobarwnicy mniejszej

BI

Samiec tężnicy wytwornej

BI

Samiec łunicy czerwonej

BI

Samiec pałatki pospolitej

BI

Juvenilny samiec straszki pospolitej

BI

Samiec pióronoga zwyczajnego

BI

Samiec husarza władcy

Samiec husarza ciemnego

Samiec żagnicy sinej w locie

Samiec żagnicy południowej

Samica żagnicy wielkiej

Samiec żagwi rudej

Samiec szklarki zielonej w locie patrolowym

Samiec miedziopiersi metalicznej w locie patrolowym

Samiec szafranki czerwonej

Samiec ważki czteroplamej

Samiec ważki płaskobrzuchej

Samiec lecichy pospolitej

Samiec lecichy białoznacznej

Samiec lecichy małej

Samiec szablaka późnego

Samiec szablaka zwyczajnego

Samiec szablaka wędrownego

Samiec szablaka południowego

Samiec zalotki większej

Samiec żagniczki wiosennej

jedynie husarza wędrownego i lecichy południowej. Ta ostatnia widziana była dotychczas tylko przez Tolla w roku 1941.

Obecność 8 wymienionych powyżej gatunków jest rejestrowana od roku 2010 w całej Polsce w ramach projektu monitorowania zmian klimatycznych w Europie poprzez obserwacje ważek ciepłolubnych, a informacje o tym projekcie można znaleźć na stronie sekcji odonatologicznej PTE pod adresem www.odonata.pl. Po zauważeniu któregośkolwiek gatunku prosimy przesłać informację na adres e-mailowy: a.miszta@cdp.gs.katowice.pl, do osoby koordynującej zbieranie danych.

Wszystkie obserwowane w KPL ważki ciepłolubne zauważono nad płytkim stawem „Oczko”, obok stawu „Kajakowego”. Mimo iż szablak wędrowny i szafranka czerwona wracały w kolejnych latach, to nie stwierdzono tu ich rozwoju. Najbliższe stanowisko rozrodu szafranki w Katowicach potwierdzono w roku 2011 na stawie „Grünfeld”, który nie znajduje się na terenie KPL.

Sporadycznie obserwowano również kilka gatunków ważek, których preferencje siedliskowe odbiegały od występujących na terenie KPL: 10 sierpnia 2003 – trzy samce szablaka czarnego (w tym jeden martwy), 7 czerwca 2007 – samca pałątki małej, 11

maja 2008 – samca zalotki czerwonej, 26 maja 2009 – samca ważki płaskobrzuchej, a we wrześniu 2009 kilka samców szablaka późnego. Były to osobniki przelatujące jedynie przez teren KPL.

Do najciekawszych stwierdzeń w ciągu 10 lat obserwacji należy natomiast zaliczyć odnotowanie 12 sierpnia 2003 – dwóch samców szablaka żółtego, 25 września 2006 – dwóch samców szablaka przypłaszczonego, 15 lipca 2009 – jednego samca zalotki spłaszczonej i 25 września 2009 – jednej samicy szablaka przepasanego.

Wielką zagadką było i jest pojawienie się zalotki spłaszczonej w środku dużego, przemysłowego mia-

Tandem pałątki zielonej

Tandemy pióronoga zwyczajnego

Tandem tężnicy wytwornej

Tandem żągnicy jesiennej

sta na południu kraju. Obserwowano samca, który siedział na suchej łodydze wystającej z wody stawu „Oczko”, od godziny 14:12 do 15:23. Jest to pierwsze stwierdzenie gatunku w województwie śląskim, ale należy na razie zaklasyfikować tego osobnika jako przelotnego. W Polsce występuje lokalnie i rzadko na północy kraju. Najbliższe Katowic stanowiska rozrodu zalotki spłaszczonej występują w Wielkopolsce. Obecnie jest gatunkiem chronionym. Na Śląsku znany był dotychczas tylko z jednego historycznego stwierdzenia z Brzegu, w roku 1825.

Spośród trzech, tylko raz stwierdzonych na terenie KPL szablaków, dwa gatunki należą do zanikających na obszarze województwa śląskiego. Pierwszym jest szablak przyplaszczony, drugim szablak przepasany. Odnotowano wyraźny spadek liczby ich stanowisk w drugiej połowie XX wieku. Ponieważ w Polsce nie zaobserwowano takiego spadku, to prawdopodobnie obydwa gatunki są szczególnie wrażliwe na zmiany zachodzące w środowisku przemysłowym. Podobne zjawisko opisano w przemysłowych rejonach Niemiec.

Wykaz 38 gatunków ważek zarejestrowanych po roku 2002 uzupełnia jeden nowy zaobserwowany po raz pierwszy w roku 2011 na zapadlisku powstającym za stawem „Leśnym I”. To zalotka większa, gatunek chroniony w Polsce, priorytetowy dla obszarów Natura 2000. Na stanowiskach naturalnych zaliczany jest do tyrfofilów, ważek preferujących torfowiska, ale czasem występujących też na innych siedliskach. Zauważono, że na obszarze całej konurbacji górnośląskiej w sposób szczególny wybiera nieduże zapadliska na terenach leśnych. Zapadliska te reprezentują wczesne stadia powstawania torfowisk przejściowych i są bardzo cennymi ostojami dla zalotki większej.

Oprócz tworzącego się zapadliska, na terenie KPL najcenniejszymi siedliskami wodnymi dla ważek są obecnie najmniejsze zbiorniki

o powierzchni nie większej niż 1 ha. Występują w nich makrofity zakorzenione w dnie o liściach pływających na powierzchni wody (nymfeidy) i całkowicie zanurzone (elodeidy), tworzące siedlisko zbliżone do starorzecz i naturalnych zbiorników eutroficznych (kod Natura 2000 – 3150). Należą do nich stawy „Leśne I-IV”, staw „Grązelowy”, „Ozdobny” i „Oczko”. Mają one zróżnicowaną pod względem składu roślinność wodną, do której przystosowane są poszczególne gatunki ważek. Także lepiej wykształcona wokół mniejszych stawów roślinność szuwarowa sprzyja przeobrażaniu się ważek na łodygach roślin wystających z wody oraz ochrania samce małych ważek równoskrzydłych przed atakami większych ważek różnoskrzydłych. Większym ważkom ochronę przed ptakami zapewniają drzewa. Najmniej gatunków ważek notuje się na dużych stawach „Łąka”, „Kajakowy” i „Sumik”. Występuje na nich silna konkurencja ryb z larwami ważek. Duże stawy preferuje husarz ciemny, husarz władca i lecicha pospolita, ale rozwój larwalny tych gatunków zachodzi na stawach mniejszych.

Na całym obszarze KPL wyraźnie dominują ważki eurytopowe, akceptujące szerokie spektrum siedlisk, łatwo przystosowujące się do zmiennych warunków. Pomimo iż

większość stawów należy do przepływowych, to z ważek reofilnych odnotowano tylko trzy: pióronoga zwyczajnego, który spotykany jest przy wszystkich stawach, łunicę – spotykaną przy stawach „Le-

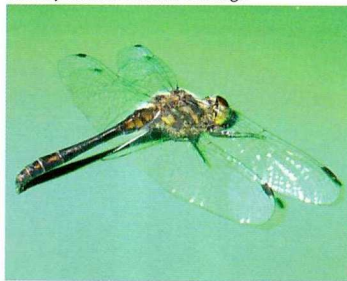
śnych” i nieliczne samce świtezianki błyszczącej przelatujące całą długością doliny. Z ważek tyrfobiontycznych odnotowano tylko w przełocie zalotkę czerwonawą, natomiast z tyrfofilów szablaka czarnego i zalotkę większą, na razie jednokrotnie. Jeżeli zalotka większa utrzyma się na powstającym obecnie zapadlisku to będzie to jedyny w KPL gatunek

ważki podlegający ochronie prawnej. Brak większej liczby gatunków z dwóch najcenniejszych grup – reobiontów i tyrfobiontów świadczy o silnej degradacji siedlisk przyrodniczych całego terenu KPL. Jest to degradacja wynikająca zarówno z historycznej przemiany doliny Potoku Leśnego, silnego wylesienia i przekształcenia naturalnego cieku w kompleks sztucznych stawów, jak i z obserwowanego współcześnie procesu stopniowego zanikania mniejszych stawów wskutek odwodnienia terenu związanego z budową w najbliższym otoczeniu KPL osiedli mieszkaniowych, czego przykładem jest zanikanie dopływu wody do małych stawów przy lotnisku „Muchowiec” oraz wskutek poszerzania dróg szybkiego ruchu, czego przykładem jest zanikanie stawu „Suchego”. Z układu przyrodniczego został wyeliminowany także staw „Kąpielowy”. Staw ten już w roku 1986 spełniał funkcję kąpieliska, w roku 2010 został całkowicie opróżniony z wody, oczyszczony z mułu, jego brzegi wzmocniono płytami betonowymi i udostępniono ponownie dla celów MOSiR.

Stawy „Łąka”, „Kajakowy” i „Ozdobny” są obecnie dzierzawione przez PZW, natomiast staw „Sumik” przez Katowickie Towarzystwo Wędkarskie i regularnie zarybiane. Ponadto przy stawie „Kajakowym” znajduje się Ośrodek Sportów Wodnych. Obecność ważek na tych stawach skorelowana jest tylko z niewielkimi szuwarami w niektórych miejscach ich linii brzegowej.

Specyficznym dla KPL problemem jest duże obciążenie środowiskowe wynikające z atrakcyjności

Martwy samiec szablaka czarnego

Samiec szablaka żółtego

Samiec szablaka przyplaszczzonego

Samica szablaka przepasanego

Samiec zalotki spłaszczonej

Miejsca rozrodu wążek na stawach Leśnych

Rozlewisko za stawem Leśnym I

Roślinność stawu Leśnego II

Toń stawu Leśnego II

Roślinność małego stawu przy lotnisku

Trzęsawisko przy stawie Leśnym IV

Toń stawu Leśnego IV

tego parku dla mieszkańców Katowic jako terenów sportowych i rekreacyjnych. Cyklicznie odbywają się na tym terenie duże imprezy muzyczne, np. ostatnio OFF Festiwal i studenckie zabawy związane z Juwenaliami lub wyścigi terenowe biegaczy i rowerzystów. Łąki wokół stawów stały się miejscem rodzinnego grillowania, pomimo obowiązującego na tym terenie zakazu.

Już w roku 1974 obliczano, że w niektóre dni wolne od pracy lub przy okazji imprez masowych może przebywać na terenie KPL od kilkunastu do kil-

kudziesięciu tysięcy ludzi, a naturalną pojemność rekreacyjną obliczono na około 27,5 tys. Przy takiej antropopresji musi występować degradacja stawów. Częste jest ich zanieczyszczanie przez wrzucanie do wody puszek, butelek szklanych i plastikowych, opakowań po napojach i żywności, toreb foliowych, resztek po grillowaniu, a nawet ubrań i urządzeń małej architektury parkowej. Zwraca również uwagę fakt, że w projektach rozbudowy i udostępnienia dla rekreacji terenu KPL znalazły się uwagi o konieczności meliorowania i osuszania

istniejących na tym obszarze miejsc zabagnionych. Z pewnością spowoduje to dalsze wycofanie się kilku gatunków preferujących takie siedliska. Dlatego ciekawe będzie dalsze monitorowanie występujących na terenie KPL wążek i rejestrowanie jak silna antropopresja wpłynie na odnotowanie.

Wiosną 2012 r. zaobserwowano po raz pierwszy żagniczkę wiosenną: zwiększa to liczbę gatunków wążek odnotowanych w KPL do 40. ♦

Autorzy zdjęć: PC – Piotr Cuber, BJ – Bogumiła Jankowska, AM – Alicja Misztal, KP – Krzysztof Przędziono

Miejsca rozrodu wążek na stawie Oczerko

Niski szuwar ponikła błotnego

Składanie jaj przez szablaka krwistego

Wylinka husarza na liściu pałki szerokolistej

Składanie jaj przez szablaka krwistego

Tandemy oczobabarwnic na liściach rdestu ziemnowodnego

Wylinka żagnicy sienie na tonydze situ

Składanie jaj przez samicę husarza ciemnego

Składanie jaj przez oczobabarwnicę mniejszą w masie glonów

Teneralny osobnik i wylinka łątki dziewczęcy na tonydze situ

